

ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİNDE BULUNAN HİRİSTİYANLIK DÖNEMİ LİTÜRJİK OBJELERDEN ÖRNEKLER

Demet OKUYUCU YILMAZ

Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
demet@atauni.edu.tr

Öz

Bu çalışmada Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Hıristiyanlıkla bağlantılı bir grup Litürjik eser incelenmiştir. 1942 yılında Çifte Minareli Medrese'de, 1944 yılında Yakutiye Medresesi'nde ve 1967 yılında günümüzdeki binasında faaliyet gösteren Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde Erzurum ve çevresinden arkeolojik kazılar, satın alma ve bağış yöntemleri ile elde edilen eserler teşhir ve depo bölümlerinde muhafaza edilmektedir. Hıristiyan kültürüne ait eserlerinin tamamı satın alma yolu ile müzeye kazandırılmıştır. Rumlar ve Ruslara ait oldukları tespit edilen, maden ve sedef eserlerin tarih aralığı XIX. ve XX. yüzyıllardır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum Arkeoloji Müzesi, Hıristiyanlık, Rum, Rus, Maden, Sedef, Litürji

A Group of Liturgical Work Placed in Erzurum Archaeology Museum

Abstract

In this study, a group of liturgical work placed in Erzurum Archaeology Museum has been investigated. In Erzurum Archaeology Museum served in Double Minaret Madrasah during the period of 1942-1944, in Yakutiye Madrasah during the period of 1944-1967, and in the current building from 1967 up to date. Historical works of Erzurum and around have been obtained by archaeological excavations, payment and donations are conserved in departments of exhibition and depot. All pieces belong to Christian culture have been presented to the museum by payment. The metal and nacre works that were retained to Rum and Russians are dated back to XIXth and XXth centuries.

Keywords: Erzurum Archeology Museum, Christianity, Greek, Russian, Mine, Pearl, Liturgy

Hıristiyanlık Filistin bölgesinde doğan semavi bir dindir. 46-47 yıllarında (İsa'dan yaklaşık 15-20 yıl sonra) Pavlus ve Barnaba'nın da aralarında bulunduğu İsa'ya inananların Antakya'da bir araya gelmeleri ile kendilerini "Hıristiyan" olarak adlandırmaları ile bu isimle anılan (Küçük-Tümer-Küçük, 2011:349) Hıristiyanlığın kendine özel inanç esasları, mabet ve ibadet uygulamaları vardır. Günlük, haftalık ve yıllık olarak ayrılan bu ayinlerin vazgeçilmez unsurları litürjik³⁴ eşyalardır. Bu çalışmada Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bir grup litürjik eşya ve birkaç dini içerikli günlük kullanıma yönelik, litürjik olmayan, obje incelenmiş; İncil kapağı, haç, paten, çeşitli formlarda kolye uçları, ikonalar ve hastalar için komünyon kutusundan oluşan 31 eser tanıtılmıştır.

Eser No 1: İncil kapağı

Envanter No: 2.3.75

Boyutları: 22.5x18.5 cm.

Malzeme: Gümüş

Tarih: 1889

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma

Çizim No: 1

Foto. No: 1-3

Bu tür kitap kapakları İncil, dua kitapları veya dini içerikli kutsal kitapları korumak amacı ile kullanılan metal kaplamalardır. Erzurum Müzesi'nde bulunan eser baklava dilimi şeklindedir. Boyut ve form itibarıyla kapağın merkezinde bulunan parça olduğu anlaşılan levha iki parçanın birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Arka yüzde metal plakalar ile birleştirme noktaları oluşturulmuştur. Yine bu yüzde görülen izler levhanın altın suyuna batırılmış olmasını muhtemel kılmaktadır. Eserin dört köşesinde ve köşe ortalarında yer alan delikler aplike yerleridir.

Kitap kapağının üzerinde figüratif ve bitkisel süslemeler kullanılmıştır. Levhada Anastasis sahnesi yer almaktadır. Anastasis sahnesi yeryüzünde, Hz.

³⁴ Litürji, bir dinin törenlere ve tapınma biçimine ilişkin kurallarının tümü. Litürjik ise litürjiye ilişkin olgulardır. (Sözen-Tanyeli, 2012:191)

İsa'nın mezarının bulunduğu yerde betimlenmiştir. Sahnenin temel figürü, mezarından yukarıya doğru yükselmekte olan, sağ el ile dirilişin simgesi haçlı flamayı taşıyan, sol eli ile de takdis işareti yapan Hz. İsa'dır.

Haçlı halesi ile İsa uzun saçlı ve sakallı, detaylı bakıldığında yüzünde bir acı ifadesi ile yarı çıplaktır. Vücudu sağ omuzu üzerinde arkaya atılan sol kolu üzerinden de vücudunun önüne düşen kısmen uzun, asimetrik ve uçuşur haldeki kumaşlarla örtülüdür. Kompozisyonun sağ alt bölümünde gelişen olay karşında şaşkın ve korku dolu olan üç Romalı asker, solunda ise üç kadın figürü yer almaktadır. Askerlerden biri sırtı dönük ve yere düşmek üzere iken tasvir edilmiştir.

Eser üzerinde Rumca iki yazıt bulunmaktadır³⁵. Bunlardan levhanın alt köşesinde bulunan yazıt metni şöyledir;

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΟΥΚΑΣ ... ΘΕΟΥ

KNXII 1889

Anlamı

Havari Lukas ...Tanrı'nın

KNHP³⁶ 1889

İsa'nın sol tarafında ise *ANASTASİS TOU HRİSTOU* "İsa'nın Dirilişi"³⁷ ifadesi bulunmaktadır.

Levhanın çevresi dört yönden kıvrılan yapraklar arasından çıkan çiçek motifleri ile süslenmiştir.

³⁵ Bu çalışmadaki Rumca yazıların tamamı Prof.Dr. Evangelia Aleksandru ŞARLAK tarafından okunarak Türkçeye çevrilmiştir. Yardım ve desteklerinden dolayı hocama teşekkür ederim.

³⁶Bu ifade net olarak çözülememiştir. Yapan veya Yaptıranla alakalı bir kısaltma olabileceği gibi tarih belirten ifadeler de olabilir. Rakam olarak K 20, N 50, H 600, P 80'e denk gelmektedir. Bu sayılar binli tarihleri karşılamamaktadır.

³⁷ Anastasis Hz. İsa'nın ölümünün üçüncü günü dirilmesi olayıdır. (Matta 28:1-8; Markos 16:1-8; Luka 24:1-12; Yuhanna 20:1-12)

Eser No 2: İncil kapağı

Envanter No: 2.2.75

Boyutları: 22.5x18.5 cm.

Malzeme: Gümüş

Tarih: 1820

Müzeeye Geliş Şekli: Satın alma

Çizim No: 2

Foto. No: 4-6

Eser baklava dilimi şeklinde bir formdadır. İncil kapağını oluşturan bu merkezi levha birbirlerine metal plakalarla bağlanan iki parçadan oluşmaktadır. Altın suyuna batırıldığı düşünülen eserin çevresini aplike delikleri kısmen mevcut olup ayrıca alt ve üst bölümlerde de yer yer kopmalar görülmektedir. Bitkisel ve figüratif süslemelerin hakim olduğu plakanın merkezinde Anastasis sahnesi yer almaktadır. Levhanın çevresi dört yönden kıvrılan yapraklar arasından çıkan çiçek motifleri ile süslenmiştir.

Hz. İsa'nın mezarının bulunduğu yerde betimlenen sahnenin temel figürü, mezarından yukarıya doğru yükselmekte olan, sağ el ile dirilişin simgesi haçlı flamayı taşıyan, sol eli ile de takdis işareti yapan Hz. İsa'dır.

Haçlı halesi ile İsa uzun saçlı ve sakallı, detaylı bakıldığında yüzünde bir acı ifadesi ile yarı çıplaktır. Vücudu sağ omuzu üzerinde arkaya atılan sol kolu üzerinden de vücudunun önüne düşen kısmen uzun, asimetrik ve uçuşur haldeki kumaşlarla örtülüdür. Kompozisyonun sağ alt bölümünde gelişen olay karşında şaşkın ve korku dolu olan üç Romalı asker, solunda ise üç kadın figürü yer almaktadır. Askerlerden biri sırtı dönük ve yere düşmek üzere iken tasvir edilmiştir.

Eser üzerinde Rumca iki yazıt bulunmaktadır. Bunlardan levhanın alt köşesinde bulunan yazı metni şöyledir;

“ΔΙΕΠΙΤΡΟΠΙΣ ΕΚΛΙΣΙΑΣ ΙΩΑΝΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

.....1820”

Anlamı:

“Ioannu Prodromou Kilisesi Mütevelli Heyeti

.....1820”

İsa'nın sol tarafında ise *ANASTASİS TOU HRİSTOU* “İsa'nın Dirilişi” ifadesi bulunmaktadır.

Eser No 3: İncil kapağı

Envanter No: 2.7.75

Boyutları: 11 x 9,5 cm.

Malzeme: Gümüş

Tarih: XIX. yy.

Müzeeye Geliş Şekli: Satın alma

Çizim No: 3

Foto. No: 7-8

Dövme tekniği ile yapılan üçgen formlu eser çok parçalı bir İncil kapağının köşe levhasıdır. Muhtelif yerlerinde applike delikleri bulunan levha kopma ve bükülmelerden dolayı kısmen deforme olmuştur. Levhanın dik açı ile birbirine bağlanan sırt ve alt bölümleri, ön taraftan çekiçlenerek çökertme olarak yapılmış ve ince bir sıra daire ile sınırlandırılmıştır. Üç taraftan kıvrık dallar, yapraklar ve stilize edilmiş çiçeklerle çevrelenen levhanın ortasında İncil yazarı Markos bir elinde İncil, diğer elinde ise kamış ile yazma eylemini gerçekleştirirken tasvir edilmiştir. Yarım boydan tasvir edilen Markos kısa saçlı, kısa sakallı ve bıyıklı olarak ele alınmıştır. Başu haleli olan evangelist himation benzeri bol dökümlü bir kıyafet içerisinde. Başının üstünde, sol tarafta Rumca “márkoç” “Markos” yazısı okunabilmekte, hemen karşısında ise Markos'un sembolü olarak bilinen stilize edilmiş bir aslan figürü, başu hizasında yukarıda ise insan başu şeklinde tasvir edilmiş bir melek yer almaktadır.

Eser No 4: İncil kapağı

Envanter No: 2.6.75

Boyutları: 11,62 x 11,39 cm.

Malzeme: Gümüş

Tarih: XIX. yy.

Müze Geliş Şekli: Satın alma

Çizim No: 4

Foto. No: 9-10

Bir İncil kapağının köşe levhası olan üçgen formlu eser dövme tekniği ile yapılmıştır. Levhanın muhtelif yerlerinde aplike delikleri mevcutken üzerine tutturulduğu zeminden ve metal aplike ipinden parçalar görülebilmektedir. Levhanın sırt ve alt bölümleri çekiçleyerek çökertme olarak yapılmış ince bir sıra daireyle, üçgenin diğer bölümü ise ortasında insan yüzü şeklinde bir melek ve meleğin iki yanından devam eden stilize edilmiş çiçeklerle tamamlanmıştır. Levhanın merkezinde oturur vaziyette olduğu anlaşılan İncil yazarı Luka yer almaktadır. Başı haleli, kısa sakallı, uzun saçlı, bol dökümlü kıyafet içerisindeki evangelist İncil yazarken tasvir edilmektedir. Başının gerisinde Rumca “Λούκας” ismi okunabilirken hemen karşısında yer alan sembolü boğa oldukça şematiktir.

Eser No 5: İncil Kapağı (Haç)

Envanter No: 2.1.75

Boyutları: 21.6 x 26.6 cm.

Malzeme: Gümüş

Tarih: XIX. yy.

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: 5

Foto. No: 11-12

Gümüştan döküm, süslemeler ve detayları ise kazıma ve dövme teknikleri ile yapılan eser sağlam durumdadır. Haç kolları üç yapraklı yonca şeklinde sonlanmaktadır. Altın suyuna batırıldığı anlaşılan ve üzerinde sık aralıklarla yerleştirilmiş aplike delikleri görülen haç metal plakalarla

tutturulmuştur. Figüratif süslemelerin hakim olduğu eserin merkezinde Çarmıhta İsa sahnesi yer almaktadır. Golgota tepesini sembolize eden kurukafa üstüne dikilen haçın üzerinde yer alan İsa uzun saçlı, sakallı ve başı haçlı hale içerisinde, belini kapatan örtü ile zayıf bedenli olarak tasvir edilmiştir. Başının iki yanında monogramları IC ve XC, kollarının altında (Σταυρός του Χρήστου) “stavrosis tou hristou”, “İsa’nın Çarmıha Gerilmesi” başının üzerine ise INBI (Iesous Nazoraios Basileus tou Ioudaion-Nasıralı İsa Yahudilerin Kralı) kısaltması yazılmıştır.

Haçın üst kolunda, bulutlar üzerinde oturan, sağ eli ile takdis işareti yaparken, sol elinin altında da bir globus tutan tanrı tasviri yer almaktadır. Uzun saçlı, sakallı, hiton ve himation giyimli figürün başında, içte üçgen dışta daire şekilli olmak üzere, çift hale bulunmaktadır. Üçgen hale üzerinde "O ω N" tanrıyı veya Hz. İsa’yı niteleyen bir monogram yazılıdır.

Sağdaki haç kolunda Hz. Meryem, sol kolda ise başka bir figür resmedilmiştir. Meryem maphorion, diğer figür ise (Mecdelli Meryem ?) bol dökümlü kıyafetlidir. Hz. Meryem’in "MP ΘΥ" diğer figürün ise ΙΘ ΘΛ şeklinde monogramları yer almaktadır.

Eser No 6: Paten

Envanter No: 2.5.75

Boyutları: 17,2 cm çap

Malzeme: Gümüş

Tarih: XIX. yy.

Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: 6

Foto. No: 13-14

Yaklaşık eş boyutlardaki dört parçanın birleştirilmesi ile meydana getirilen, dip kısmı ve ağız kenarı yumuşak geçişlerle bağlanan eser dövme tekniği ile ortasındaki bezemesi ise kazıma tekniği ile yapılmıştır. Daire formlu, ağız kenarına doğru genişleyerek yükselen paten kaidesiz ve sade özellikler göstermektedir. Büyük oranda sağlam olan eserin dip bölümü ve ağız kenarında küçük açılmalar görülmektedir.

Patenin iç yüzeyinde “Acıların Adamı (İnsanı)” (Man of Sorrows) (Kazhdan, V.2, 1991: 1287) tasviri bulunmaktadır. Sahnede Hz. İsa belden yukarısı çıplak, kollarını göğsünde birleştirmiş, başı hafif düşmüş ve gözleri kapalı olarak bir lahit içerisinde yer almaktadır. İsa'nın arkasında haç, iki yanında ise mızrak ve zufa dalı (ucuna sirkeli sünger takılan dal) bulunmaktadır. Uzun saçlı ve sakallı olan İsa'nın halesi içerisinde "O ω N", haçın iki yanında ise ΙΣ ΧΣ şeklinde monogramları okunmaktadır.

Eser No 7-8-9-10-11-12-13-14: Kolye Ucu

Envanter No: 39.86, 40.86, 41.86, 42.86, 43.86, 44.86, 45.86, 46.86

Boyutları: 3.2 x 2 cm.

Malzeme: Sedef

Tarih: XX. yy.

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: 7

Foto. No: 15

Haç formundaki eserin ön yüzüne kazıma tekniği ile Çarmıhta İsa tasviri yapılmıştır. Basit çiziklerle yapılan tasvirde çarmıh eserin bizzat kendisi kabul edilmiş, onun üzerinde yer alan İsa figürü ise son derece basit ve şematik olup vücut oranları ve anatomisi bozuktur. İsa'nın başının üzerinde INBI kısaltması yazılıdır. Haçın üst kısmında kolye ipinin geçirildiği küçük bir delik açılmıştır. Eserin arka yüzü boş bırakılmıştır.

Eser No 15-16-17-18-19: Kolye Ucu

Envanter No: 34.86, 35.86, 36.86, 37.86, 38.86

Boyutları: 3,2 cm. çap

Malzeme: Sedef

Tarih: XX. yy.

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: 8-9

Foto. No: 16-17

Yuvarlak formlu eserin ön ve arka yüzünde kazıma tekniği ile yapılmış bezemeler bulunmaktadır. Özensiz olarak nitelendirilebilecek bezemeler basit ve rastgele çiziklerle yapılmıştır. Kolye ucu dıştan küçük dalgalarla çevrelenmiş, yüzeyi de on iki küçük yuvarlak delikle hareketlendirilmiştir. Yonca formunda nihayetlenen üst bölümde ise kolye askısının geçirildiği delik bulunmaktadır. Her iki yüzde de merkezden dışa doğru genişleyerek devam eden, düzgün çizgilerle yapılmış daireler çerçeveleri oluşturmuştur. Ortadaki alana figürler, devamında ise deliklerin arasını dolduran basit üçgenler yapılmıştır.

Eserin ön yüzünde Hz. İsa, arka yüzünde ise Hz. Meryem tasvirleri yer almaktadır. Portre şeklindeki tasvirler son derece basit ve şematiktir. Hz. İsa saçlı, kısa sakallı, himation giyimli ve başı haleli olup sağ eli ile takdis işareti yaparken Hz. Meryem'de ellerini göğsünde birleştirmiş halde, maphorion içerisinde ve başı haleli olarak resmedilmiştir. Her iki figürün de boyun kısmında belirginleştirilmiş küçük bir daire muhtemelen kolyenin kendisine yapılan bir ithaftır.

Eser No 20-21-22: Kolye Ucu

Envanter No: 47.86, 48.86, 49.86

Boyutları: 3 x 2,5 cm.

Malzeme: Sedef

Tarih: XX. yy.

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: 10

Foto. No: 18

Dörtgen şekilli kolye ucu son derece basittir. Uç kısmında kolye askısının geçirildiği bir delik bulunmaktadır. Etrafı basit kırıklarla dalgalandırılan eserin ön yüzünde başı yana doğru olarak görülen şematik bir Hz. Meryem tasviri vardır. Kazıma olarak yapılan figür son derece sadedir. Eserin arka yüzü boş bırakılmıştır.

Eser No 23: Kolye Ucu

Envanter No: 50.86

Boyutları: 2.4 x 2.1 cm.

Malzeme: Sedef

Tarih: XX. yy.

Müzeeye Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: -

Foto. No: 19

Haç şeklindeki eserin üst kısmında kolye askısının geçirildiği bir delik ve haç kollarını belirginleştiren yuvarlak açıklıklar görülmektedir. Etrafı zikzaklı olan eserin her iki yüzü de bezemesizdir.

Eser No 24: Haç kolye

Envanter No: 883

Boyutları: 3.8 x 3.2 cm.

Malzeme: Pirinç

Tarih: XX. yy.

Müzeeye Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: -

Foto. No: 20

Haç şeklindeki kolyenin üzerinde çarmıhta İsa figürü görülmektedir. Genel hatları ile tanımlanabilen tasvirde çarmıhın altında, Golgota tepesini sembolize eden, kurukafa, üstünde ise bir tabela yer almaktadır. Eserin arka yüzünde ayakta duran bir insan figürü ve yazı fragmanları görülebilmekte fakat bunlar çok silik oldukları için okunamamaktadır. Kolyenin uç kısmında ise askı için bir delik bulunmaktadır.

Eser No 25: Haç kolye

Envanter No: 857

Boyutları: 5.5 x 3.2 cm.

Malzeme: Pirinç

Tarih: XIX.-XX. yy

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: -

Foto. No: 21-22

Eser haç şeklinde olup haç kolları yonca formunda sonlanmaktadır. Yüzeyinin tamamı bezeme alanı olarak değerlendirilen eserin merkezinde bir haç bulunmaktadır. Haç üzerinde yatay ve dikey olarak Rusça yazılar bulunmaktadır³⁸. Yatay kollarında “спаси и сохрани- kurtar ve koru”; dikey kollarında ise “господи помилуй меня- Yarabbi, bana merhamet et” ifadeleri yazılmıştır. Haç kolları arasında kalan bölümler de bir yazı şeridi ile daire içerisine alınmıştır. Burada “исус христос- Hz. İsa”, “пресвятая богородица- Tanrı'nın Kutsal Annesi” ve “свят свят господь бог- Yüce Allah'ım” yazıları okunmaktadır. Haçın üst kolunda başı haleli, oturtur vaziyette, orans duruşlu ve başının iki yanındaki IC XC monogramları ile Hz. İsa; sağ kolda büst şeklindeki tasviri, hale içerisindeki başı, piskoposluk giysileri stikharion, phelonion ve omophorionu ve С N (святой николай) monogramları ile Aziz Nikolay; sol kolda benzer tarzda tasvir edilmiş С П Р (святой петр) kısaltmaları ile Aziz Peter; alt kolda ise oturur vaziyette, elinde haç tutan, başı haleli ve yan tarafında “пресвятая богородица- Tanrı'nın Kutsal Annesi” ifadesi ile nitelenen Hz. Meryem tasviri bulunmaktadır.

En üstte askı deliği bulunan haçın arka yüzü, öndeki şekillerin konturları haricinde, boş bırakılmıştır.

³⁸ Rusça yazılar Arş. Gör. Murat YILMAZ tarafından okunarak Türkçeye çevrilmiştir. Yardımlarından dolayı Arş. Gör. Rahman ÖZDEMİR'e de teşekkürlerimi sunarım.

Eser No 26: Madalyon

Envanter No: 882

Boyutları: 3.8 x 3.2 cm.

Malzeme: Pirinç

Tarih: XIX.-XX. yy.

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: -

Foto. No: 23-24

Oval formulu madalyonun üst kısmında sonradan bir delik açılmıştır. Her iki yüzünde Dış çerçeve ile içteki noktalı çerçeve arasında kalan bölümde yazılar, merkezde ise figürlü bezemeler bulunmaktadır.

Ön yüzün merkezine kucağınca çocuk İsa'yı taşıyan Theotokos Meryem tasviri yapılmıştır. Meryem maphorion giyimli olup başında bir taç ve içerisi yıldızlarla doldurulmuş halesi görülmektedir. Çocuk İsa sağ eli ile takdis işareti yaparken himation kıyafetli, haçlı haleli olgun bir görünümde dir. Her iki figürün halesi dıştan ışın dizisi ile çevrelenmiştir. Ön yüzde yer alan yazı kuşağı karşılıklı yerleştirilen birer çiçek ile ikiye bölünmüştür. Üstte “образ божьей матери избавительница- Tanrının Anası bizi kötülüklerden koru”, altta ise находится в новом афоне на кавказе-Kafkaslardaki Yeni Afon Manastırı³⁹’nda bulunur” ifadeleri yazılmıştır.

Arka yüzde, ortada bir kilise maketinin iki yanında yer alan, hiton ve himation giyimli azizler görülmektedir. Madalyonu çevreleyen Rusça yazıta göre bu kişiler Aziz Pandeimon ve havari Simon Kananit'tir. Yazıtın tamamı ve Türkçesi şöyledir; “святой великомученик и целитель пантелеймон и святой

³⁹Afon Manastırı, Abhazya'nın Karadeniz kıyılarındaki Gudauta bölgesinde yer alan kasabadır. III. Yüzyılda Grek kaynaklarında ismi geçen bölge Gürcüler, Bizanslılar ve Abhazlar arasında el değiştirmiştir. Afon Manastırı bölge açısından son derece önemli bir dini yapılar topluluğudur. 1874 yılında Athos Dağı Rossikon Manastırının, son derece kalabalık, Rus kesimleri kendilerine yeni bir manastır yeri arayışı içerisine girmişlerdir. 1880 yılında, Çar 3. Alexander'in destekleri ile Abhazya'daki Psyrtskha bölgesinde, havari Simon Kananit'e adanan ve yeni Athos manasına gelen “novi afon” ismi ile anılan bu manastır kurulmuştur. https://en.wikipedia.org/wiki/New_Athos

апостол симон кананит- Kutsal, (din uğruna) cefakar ve Doktor Pandeileimon ve Kutsal Havari Simon Kananit”.

Eser No 27: İkona (Skladen=iki yan kanadı katlanabilen ikona)

Envanter No: 321

Boyutları: 5 x 5 cm.

Malzeme: Pirinç

Tarih: XX. yy.

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: -

Foto. No: 25

Eser üç panelli ikonanın orta levhasıdır. Kare formlu eser alt köşelerinde bulunan daire şekilli yuvalarla sağındaki ve solundaki panellere bağlanmaktadır. İkonanın yüzeyi mavi renkte cilalıdır. En dışta iki yana eğik çizgilerle oluşturulmuş bir çerçeve, bunun devamında ise kare formlu, içerisinde Platytera Meryem (Evreni Genişçe kucaklayan, Hükmedici Meryem) ikonası bulunmaktadır. Hz. Meryem maphorion kıyafetli, başı haleli ve orans duruşludur. Meryem'in göğsü üzerinde madalyon içerisinde himation giyimli, ellerini göğsünde birleştirmiş halde Hz. İsa betimlenmiştir. Tasvirler dışında kalan yerler basit şekillerle doldurulmuş, Meryem'in başının iki yanına ise "MP ΘY" monogramı yazılmıştır. Eserin arka yüzü boş ise bırakılmıştır.

Eser No 28: İkona (Kolye)

Envanter No: 880

Boyutları: 3,7 x 2,5 cm.

Malzeme: Pirinç

Tarih: XX. yy.

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: -

Foto. No: 26

Dikdörtgen formlu, tepe kısmında ise yuvarlak bir askı deliği bulunana eserin ön yüzünde Pantokrator İsa tasviri yer almaktadır. Uzun saçlı, sakallı betimlenen İsa hiton ve himation şeklindeki bol dökümlü kıyafetler içerisinde olup sağ eli ile takdis işareti yaparken sol elinin altında da bir globus ve ucunda hale bulunan bir asa tutmaktadır. İsa'nın başındaki haçlı halesinin içerisinde "O ω N", başının iki yanında ise IC XC monogramları; başının etrafında ise Rusça "иисус христос вседержитель"- "evrenin yaratıcısı ve tek efendisi Hazreti İsa" ifadesi yazmaktadır. İkonanın tasvir dışında kalan bölümleri kıvrık dalları andıran motiflerle bezenmiştir.

Eserin arka yüzünde çarımha gerilme sahnesi tasvir edilmiştir. Kısmi erimeler nedeni ile sahnenin tamamı net olarak görülememekle beraber merkezde Golgota Tepesine atfen yapılmış basamaklar üzerine yerleştirilmiş bir haç, haç üzerinde silik olmakla beraber İsa, iki yanında ise IC XC monogramları tanımlanabilmektedir.

Eser No 29: İkona

Envanter No: 834

Boyutları: 5,2 x 5,2 cm.

Malzeme: Piring

Tarih: XX. yy.

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: -

Foto. No: 27-28

Eser üçlü taşınabilir (seyahat) ikonanın üst kapağını oluşturan levhadır. Kare formlu eserin kapanırken içe gelen kısmı çökertme yüzeyli, dışa gelen yüzü ise düz ele alınmıştır. İkonaya ait diğer parçalar mevcut olmamakla birlikte eserin sol tarafında diğer parça ile bağlantıyı sağlayan iki yuva bulunmaktadır.

İkonanın iç kapağında merkeze doğru daralarak devam eden iki sade çerçeve, merkezinde ise Koimesis sahnesi tasviri bulunan kare bir alan vardır. Sahne ikonografideki tanımına uygun olarak tasvir edilmekle birlikte figürler, mimari öğeler ve sahnenin diğer unsurları birer siluet şeklinde olup detaylara yer verilmemiştir.

Sahnenin merkezinde yatar şekilde Hz. Meryem ile Meryem'in günahsız ruhunu temsil eden küçük bir çocuğu kucağında tutan Hz. İsa yer almaktadır. Meryem'in başucunda elinde buhurdan tutan havari Petrus, ayakucunda ise havari Paulus, yatağın alt tarafında melekler, sahnenin diğer bölümlerinde ise başka figürler ayakta durmaktadır. Üst bölümdeki üçlü kemer ile olayın bir mekân dahilinde gerçekleştiği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Eserin arka yüzünde merkezde oval bir çerçeve içerisine alınan bir haç, haçın iki yanında mızrak ve zufa dalı (ucuna sirkeli sünger takılan dal) ile başta IC XC monogramları olmak üzere çok sayıda monograma yer verilmiştir. Bunun dışında kalan yüzey ise stilize edilmiş bitki desenleri ile bezenmiştir.

Eser No 30: İkona

Envanter No: 828

Boyutları: 7,5 x 7 cm.

Malzeme: Pirinç

Tarih: XX. yy.

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: -

Foto. No: 29

Eser, üçlü taşınabilir (seyahat) ikonanın orta bölümünü oluşturan levhadır. İkonanın iki yanında diğer paneller ile bağlantıyı sağlayan üçer yuva, üst kısmında ise iki askı deliği bulunmaktadır. Yaklaşık olarak kare formlu olan ikonanın çökertilmiş iç yüzünün merkezinde Pantokrator İsa tasviri, ikonanın devamında ise kare kademeli basit çerçeveler bulunmaktadır. İkona yüzeyi mavi renkli mine taklidi ile boyanmıştır.

Pantokrator İsa uzun saçlı kısa sakallı, hiton ve himation giyimli olup sağ eli ile takdis işareti yaparken sol eli ile de açık bir İncil tutmaktadır. Başındaki haçlı hale içerisinde "O ω N", başının iki yanında ise IC XC monogramları; omuzlarının iki yanında ise Rusça "ИИСУС ХРИСТОС ВСЕДЕРЖИТЕЛЬ- Evrenin Yaratıcısı ve Tek Efendisi Hazreti İsa" ifadeleri yazılmıştır. İsa tasviri dışındaki alanlar rastgele çizgilerle doldurulmuştur. Eserin arka yüzü boş bırakılmıştır.

Eser No 31: Hastalar için Komünyon Kutusu

Envanter No: 36.90

Boyutları: 7,1 x 3.5 x 4cm.

Malzeme: Gümüş

Tarih: 1855

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Çizim No: -

Foto. No: 30-32

Dikdörtgen formlu eser kutu ve kapaktan oluşan iki parça halindedir. 4cm derinliğindeki kutu sade olup arka tarafında çeşitli damgalar görülmektedir. Bunlardan sağ uçtaki C.A. eseri yapan kişinin monogramıdır. Başka bir damgada A.K. harfleri ile eserin yapıldığı yerin damgası, altta 1855 ile eserin yapım tarihi; 84 rakamı ile gümüşün ayarı belirtilmiştir. Sol uçta sembolik olarak Aziz George ve Ejderha betimi basılmıştır. Kapağın yüzeyinde kazıma tekniği ile bir haç tasviri yapılmıştır. Haç Golgota tepesini sembolize eden bir alan üzerine yerleştirilmiş olup sağ ve solunda mızrak ve zufa dalı (ucuna sirkeli sünger takılan dal) bulunurken haçın iki yanında ise IC XC monogramları yazılmıştır. Haç kollarının kesişme noktalarından ışınlar çıkmaktadır.

Değerlendirme

Erzurum Arkeoloji Müzesi Arkeoloji ve Etnoğrafik Eserler koleksiyonlarında bulunan Hıristiyan dini ve kültürü ile alakalı 31 eser bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bunlar İncil kapakları, Paten, kolye uçları, ikonalar ve bir komünyon kutusudur.

Tarihlendirme açısından ele alındığında eserlerin bir grubunun, üzerlerinde yer alan ve tarih bilgisi de veren yazılarından hareketle, XIX. yüzyıl Rum Ortodokslarına diğer bir grubunun ise Ruslara ait oldukları görülmektedir. Üzerlerinde herhangi bir yazı veya bir bilgi olmayan eserler ise başka bir grubu oluşturmaktadır.

Eserlerin müze geliş şekilleri satın almadır. Nereye ait oldukları veya orijinal sahiplerinin kimler olduğu bilinmemektedir. Gümüş, sedef ve pirinç malzemeli eserlerin tamamı Hıristiyan dini motiflerini taşımaktadır. İncil

kapakları ve çeşitli kullanım şekillerindeki haçlar eserlerin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bunlara ilaveten taşınabilir ikonalar ve ökaristi ayininde (Küçük,Tümer, Küçük, 2011: 409) kullanılan bazı litürjik eserlerde katalogda yer almıştır. Kolye uçları hem malzeme hem de form ve kullanım açısından katalog yelpazesini genişletmektedir.

Katalogda 1,2,3, ve 4 numarada tanıtılan eserler birer İncil kapağıdır. Kitap kapağı olarak da isimlendirilen bu eserler ayinlerde okunan İncil ya da dua kitabı gibi kutsal kitapları muhafaza etmek için kullanılırlar (Acara, 1997: 266). Antik dönem el yazmalarının ahşap, deri, fildişi, metal ve ipek gibi orijinal kitap kapaklarından günümüze ulaşan örnekler vardır. Antik dönem kitap kapakları Bizans dönemi kitap kapaklarına örnek olmuştur. VI. yüzyıla tarihlendirilen Kaper Koraon ve Sion (Kumluca) Hazinelelerinde yer alan, gümüş plakalardan oluşan ve bir kemer altında ayakta duran figürler veya haç motifleri ile bezeli örnekler Bizans Sanatına ait önemli verilerdir. XI. yüzyıldan itibaren kitap kapakları kilise envanterlerine kayıt edilmiştir. Bu kayıtlarda merkezdeki haç şeklindeki panellere *stauroi*, köşelerdeki L şekilli parçalara *gammata*, menteşeli bantlara *kompothelika*, madalyon şekilli olanlara *boulai*, çivibaşlarına *karpia* ve badem şekilli başlıklara *amygdalia* ismi verilmiştir. Bu kapakların en süslü olanları İnciller için kullanılır ve bu İnciller genellikle ya ökaristi ayini küçük girişi boyunca ya da altar üzerinde sergilenirler. Çarmıha gerilme, Deisis ve İsa'nın Doğumu ortaçağ İncil kapaklarında sıklıkla görülen temalardır. XIV. yüzyıla kadar Çarmıha gerilme ön kapakta, Anastasis sahnesi ise arka kapakta yer almıştır. Her iki sahne melekler, peygamberler, azizler, piskoposlar veya kristolojik sahnelerle çevrelenmiştir (Kazhdan, V.1, 1991:305-306).

Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde bulunan kitap kapaklarının ana levhaları olan ikisinin üzerindeki Rumca kitabelerinde tarihleri ve yaptıran kişileri belirtilmiştir. Genel bir ifade ile XIX. yüzyıla ait olan bu İncil kapakları bağış olarak yaptırılıp kiliseye hediye edilmiştir. Üzerlerinde İncil yazarları Markos ve Luka'nın betimlendiği köşe parçaları (*gammata*) benzer özellikler göstermekle birlikte muhtemelen aynı kapağın köşe parçalarıdır. Kitap kapağı olarak, çarmıha gerilme sahnesinin tasvir edildiği haç şeklindeki panel ise bir *stauroi* olarak değerlendirilmiştir. Katalogda tanıtımı yapılan kitap kapakları üzerinde Anastasis ve Stavrosis sahneleri ile evangelist betimlemelerine yer verilmiştir. Bizans ve Ortaçağ temaları ile mukayese edildiğinde Erzurum Arkeoloji Müzesindeki kitap kapaklarının Bizans geleneğini devam ettiren Post Bizans dönemi eserleri oldukları görülmektedir (Krş. Foto.1).

Paten, Ökaristi ayininde içerisinde kutsal ekmeğin konulduğu yuvarlak ve derin olmayan litürjik bir eşyadır (Kazhdan, V.3, 1991:1594-1595; Acara, 1997: 132). Patenler üzerinde iki grup tasvir görülmektedir. Bunlar Havarilerin Komünyonu, haç ve kristogramdan oluşan dini tasvirler ile sahneleri çevreleyen çeşitli bitkisel bezemelerdir (Krş. Foto.2) (Acara, 1997: 133). Katalogda tanıtımı yapılan paten üzerinde “Acıların İnsanı İsa” tasviri görülmektedir. Bu tasvirin yer aldığı en güzel örneklerden biri Preslav’da bulunan patenlerden biridir. Aynı yerde bulunan diğer patenler üzerinde haç, Hz. İsa, Son Akşam Yemeği, Çarmıha Gerilme ve kilise babaları resmedilmiştir (Kazhdan, V.3, 1991:1594-1595).

Gümüşün litürjik eşyaların yapımında kullanımı IV. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Çok sayıda farklı formda paten, kalıs, yelpaze, kandil, buhurdan, ibrik, röliker yapılmıştır. Bazı örnekler figürlü ya da haç motifli olmakla birlikte çoğu sadedir. Küçük şehirlerdeki kiliselerin kendilerine ait gümüş eşyaları olduğu bilinmektedir. Suriye’deki kiliselerde bulunan çok sayıdaki gümüş eşya buna ilaveten Korydalla (Kumluca, Antalya) bu anlamda önemli örneklerdir (Koch, 2007: 180).

Katalogda 7-14 arasındaki numaralar ile tanıtımı yapılan haç formu, üzerinde şematik ve basit tarzda Çarmıha gerilme tasviri kazınan sedef kolye uçları üzerlerindeki INBI kısaltmasından dolayı doğu Hristiyanlığına verilebilirler. 15, 16, 17, 18, 19 numaralı daire formu bir yüzünde İsa diğer yüzünde ise Meryem tasviri bulunan sedef kolye uçları; 20, 21, 22 eser numaraları ile tanıtımı yapılan tek yüzünde sıradan ifade ve teknikte Meryem tasviri görülen sedef kolye uçları; 23 numaralı haç formu kolye ucu birbirleri ile benzer özellikler göstermektedirler. Kolye uçları gerek malzeme gerekse figüratif bezemelerinin form ve teknikleri bakımından birbirleri ile aynıdır. Bu sebepten dolayı herhangi bir sanat değeri taşımayan eserlerin XX. yüzyıllara ait oldukları düşünülmektedir.

Erzurum Arkeoloji Müzesi’nde haç formu iki kolye bulunmaktadır. Bunlardan 25 numaralı eserin, üzerindeki yazılardan dolayı, bir Rus haçı olduğu anlaşılırken 24 numaralı eserin aidiyeti anlaşılamamıştır.

Ruslara ait bir diğer eser 26 numara ile tanıtılan madalyondur. Hem haç hem de madalyon malzeme olarak piriç olup üzerlerindeki dua ifadeleri ve aziz ithafları Rus Ortodoks inancındaki önemli kişilere birer atıftır.

İkona, Yunanca kökenli “ikon” kelimesinden türemiş olup resim ve tasvir anlamı taşımaktadır (Yücel, 1993:151). İkona terimi duvara bağımlı ve duvardan bağımsız tüm dinsel temalı resimler için kullanılmaktadır (Şarлак, 2001:7).

Boyalı, çift yüzöl, mozaik ve metal gibi ikona türleri mevcuttur (Kazhdan, V.2, 1991:977-981).

Katalogda tanıtımı yapılan ikonalarından 28 numaralı eser kolye şeklinde 27, 29 ve 30 numaralı eserler ise Skladen ismi verilen iki yan kanadı katlanabilen ikonlardır. Boyutları itibariyle taşınabilir olan bu ikonalar özellikle seyahatlerde kullanımı kolay eserlerdir. İkonalar diğer panellerle bağlantılıdır. Tasvir bakımından detaycı olmamakla beraber son derece sade ve şematik özellikler göstermektedirler. Kabartma olarak yapılan yüzeylerde zeminin mavi renkle boyandığı ve böylece renkli minenin taklit edildiği görülmektedir.

Rus Ortodokslarında, tarihi Rusların Hıristiyanlığı kabulüne kadar inen (Yandım, 2007:273) ikona sanatı dönem ilerledikçe özellikle siyasi sebepler nedeniyle dalgalanmalar yaşamıştır. En önemli ikona okulları Moskova, Novgorod, Tver ve Pskov olup bunlara ilaveten çok sayıda okul ve ikonograf Rus ekolünü devam ettirmiştir. XIX. yüzyılda Rusya'da ikonalara talep artmış, ikona ticareti sebebi ile ikonografi kuralları bozulmuş ve resim tekniği zayıflamış; XX. yüzyılda Çar Petro zamanında kullanılan Venedik stiline geri dönmüştür. Bununla birlikte ikonalarda yeni bir teknik de göze çarpmaktadır. İkona kazınarak kabartma olarak yapılır, dore renk kullanılır veya renkli mine taklit edilir (Şarlak, 2001:110-115) (Krş. Foto. 3, 4, 5).

Genel olarak bakıldığında Rus metal eserlerinin günümüzde internet ticareti de dahil olmak üzere satışlarının yapıldığı görülmektedir. Satışı yapılan eserlerin Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde yer alan eserler ile büyük oranda benzerlikler gösteren, aynı yüzyıllara ait, benzer malzemenen yapılmış, teknik ve tasvir açısından da yakın örnekler oldukları gözlemlenmiştir.

Rus ikona sanatı gelişimi içerisinde değerlendirildiği zaman katalogda tanıtımı yapılan ikonaların en erken XX. yüzyıla tarihlendirilmeleri mümkündür.

Tanıtımı yapılan objeler arasında ünük bir örnek olan 31 numaralı eser litürjik bir eser olup ökaristi ayinine katılamayacak durumda olan hasta ve benzeri kişiler için ayini yapmak üzere tasarlanmış, içerisinde ekmeğin muhafaza edildiği bir kutu, kalis ve kaşık konulan 1855 tarihli bir kutudur. İçerisinde ayin eşyalarının yerleri bölümlenen bu kutular dıştan bir zincir geçirilerek boyundan asılabilmektedir. Bu tür eşyalar hem doğu Ortodoks hem de batı Katolik kiliselerinde görülmektedir (Krş. Foto. 6,7,8).

Kaynakça

Acara, Meryem (1997). Bizans Maden Sanatında Dini Törenler Sırasında Kullanılan (Litürjik) Eserler, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi ABD, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Kazhdan, Alexander P. (1991). The Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 1,2,3, New York, Oxford.

Koch, Guntram (2007). Erken Hıristiyan Sanatı, İstanbul.

Küçük, A., Tümer G., Küçük M.A. (2011). Dinler Tarihi, Ankara.

Sözen, M.- Tanyeli, U. (2012). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul.

Şarlak, Evangelia Aleksandru (2001). Post-Bizans Dönemi İstanbul Kiliselerinde Duvardan Bağımsız İkonalar, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Yandım, Sercan (2007). “The Russian-Orthodox Icon Painting and its Repercussions on the Russian Art of the 20th. Century”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S.24, Ankara, 271-282.

Yücel, Erdem (1993). “İkonalar” Mad., İstanbul Ansiklopedisi, C.4., İstanbul, 151.

Foto.1: İncil Kapağı Ön Yüzü

Çizim 1: İncil Kapağı Ön Yüzü

Foto.3: İncil Kapağı Arka Yüzü

Foto.4: İncil Kapağı Üzerindeki Yazılar

Foto.5: İncil Kapağı Ön Yüzü

Çizim 2: İncil Kapağı Ön Yüzü

Foto.6: İncil Kapağı Arka Yüzü

Foto.7: İncil Kapağı Üzerindeki Yazılar

Foto.8: İncil Kapağı Ön Yüzü

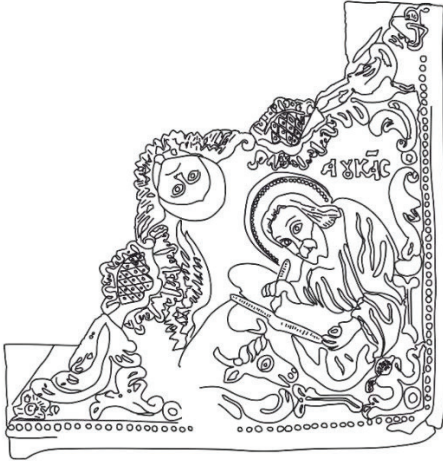
Çizim 3: İncil Kapağı Ön Yüzü

Foto.9: İncil Kapağı Arka Yüzü

Foto.10: İncil Kapağı Ön Yüzü

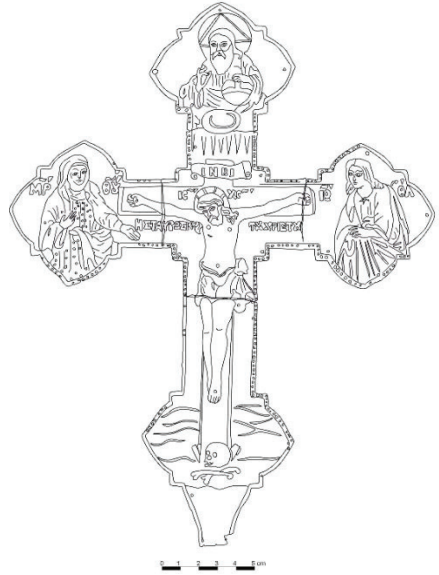
Çizim 4: İncil Kapağı Ön Yüzü

Foto.11: İncil Kapağı Arka Yüzü

Foto.12: Haç Ön Yüzü

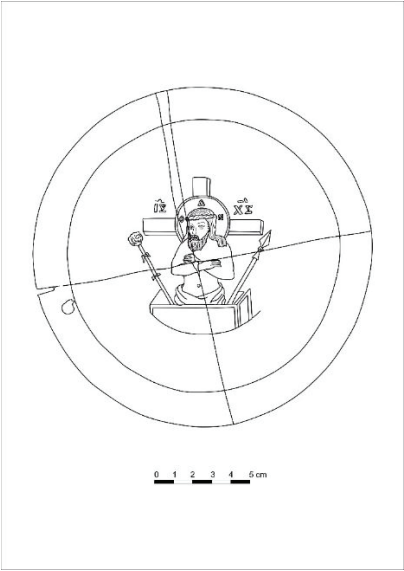
Çizim 5: Haç Ön Yüzü

Foto. 13: Haç Arka Yüz

Foto.14: Paten Ön Yüzü

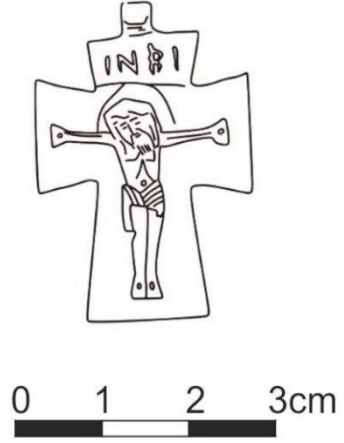
Çizim 6: Paten Ön Yüzü

Foto.15: Paten Arka Yüzü

Foto.16: Haç Formlu Kolye Ucu

Çizim 7: Haç Formlu Kolye Ucu

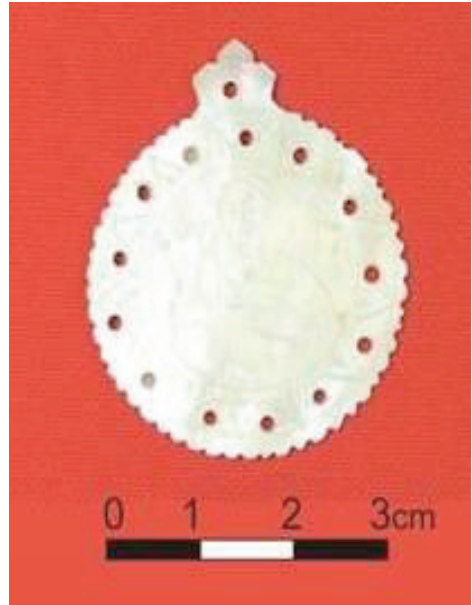

Foto. 17-18: Daire Formlu Kolye Ucu Ön ve Arka Yüzü

Çizim 8: Daire Formlu Kolye Ucu
Ön Yüzü

Çizim 9: Daire Formlu Kolye Ucu
Arka Yüzü

Foto. 19: Dörtgen Formlu Kolye Ucu

Çizim 10: Dörtgen Formlu Kolye Ucu

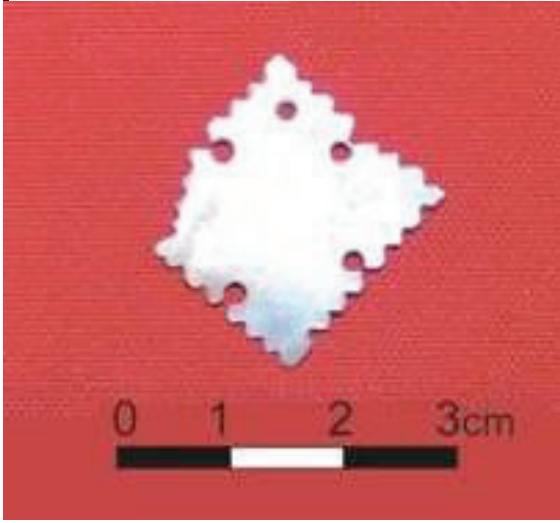

Foto. 20: Haç Formlu Kolye

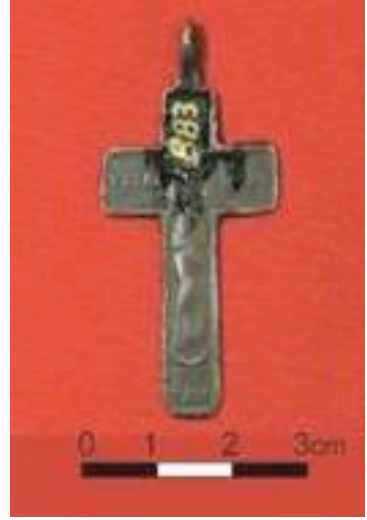

Foto. 21: Haç Kolye

Foto. 22: Haç Kolye Ön Yüzü

Foto. 23: Haç Kolye Arka Yüzü

Foto. 24: Madalyon Ön Yüzü

Foto. 25: Madalyon Arka Yüzü

Foto. 26: İkona

Foto. 27: Dikdörtgen Formlu Kolye
Ön Yüzü

Foto. 28: İkona Ön Yüzü

Foto. 29: İkona Arka Yüzü

Foto. 30: İkona Ön Yüzü

Foto.31: Komünyon Kutusu Parçaları

Foto. 32: Komünyon Kutusu Kapağı

Foto. 33: Komünyon Kutusu Damgaları

Krş. Foto. 1: 19.yy, Rumlara ait Gümüş İncil Kapağı
<http://www.iconastas.co.uk>

Krş.Foto.2: Kumluca (Sion) Hazinesi Pateni (www.pinterest.com)

Krş. Foto. 3: Çok Parçalı (Skladen) İkona Ön ve Arka Yüzü
(<http://www.russianstore.com>)

Krş. Foto. 4: Çok Parçalı (Skladen) İkona Ön ve Arka Yüzü
(<http://www.russianstore.com>)

Krş. Foto. 5: Çok Parçalı (Skladen) İkona Ön ve Arka Yüzü
(<http://www.russianstore.com>)

Krş. Foto. 6: Komünyon Kutusu Kapağı ve Damgaları(<http://www.russianstore.com>)

Krş. Foto. 7: Komünyon Kutusu ve Eşyaları (<http://www.russianstore.com>)

Krş. Foto. 8: Komünyon Kutusu Damgaları (<http://www.russianstore.com>)